

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

fantasieën te begrijpen bij wat hij als een centraal gevoel in racisme identificeert, namelijk het gevoel van psychische beroving, van tekortgedaan worden. De beschuldigende vinger gaat in de richting van de etnische ander, maar onbewust lijkt de aanklacht ook gericht tegen een imaginair koppel in de schaduw, zo stelt hij. De komst van de vreemde voelt niet enkel aan als een symbolisch verlies van wat een geliefde kan vertegenwoordigen of een gemeenschap of natie, er is ook een wroeging die verband houdt met een verraad dat heeft plaats gevonden. Alsof een reine en geïdealiseerde moederlijke ruimte is aangetaast, voorheen gevrijwaard van verschillen en varianten. De zichtbare toestroom van vreemdelingen dreigt een geïdealiseerde relatie te besmetten. De komst van de vreemde kan onbewust een rivaliserende zuigeling vertegenwoordigen die aangevalen wordt, maar op de achtergrond ook een imaginair koppel dat dit mogelijk maakt. Zo legt Keval een relatie tussen de racistische scène en de oerscène. Impliciet bestaat de angst zich buitengesloten te voelen van het genot dat het potente koppel vertegenwoordigt, met alle afgunst van dien. Het rijkelijk aanwezige klinische materiaal uit zijn eigen praktijk laat je als lezer toe meer in contact te komen met de mogelijke redenen voor het gebrek aan rede in de racistische dynamiek. Zijn psychoanalytische werk toont ons namelijk niet zozeer hoe de racistische wreedheid vermeden kan worden, als wel hoe rede en racisme op elkaar ingrijpen en elkaar kunnen versterken. Ook hier vormt de mogelijkheid om te blijven nadenken in confrontatie met het onredelijke uiteindelijk de container van waaruit racisme bestreden en aangepakt kan worden. Dat Narendra Keval naast analyticus ook zelf immigrant is, maakt dat je als lezer van het boek tevens een eerstelijns getuigenis hebt van hoe zowel bewust als onbewust racisme zijn effect heeft op de psyche en het gevoel van eigenwaarde bij diegene die met

racisme te maken krijgt, als clinicus en als mens.

Racisme verschijnt in dit boek als verraderlijk fenomeen met verschillende gezichten. Op subtiele, sluwe en gewiekste wijze heeft racisme de neiging zich te vermommen als een kameleon, wat het moeilijk — zo niet onmogelijk — maakt zijn ware bestaan aan te tonen. Tevens maakt dit boek ons duidelijk hoe racisme nooit ver weg is geweest en nooit ver weg zal zijn.

De auteur ondernam een wat mij betreft geslaagde poging om verschillende aspecten van de onbewuste mechanismen waaruit racisme is opgebouwd te verkennen en te begrijpen.

Over het creatief en destructief potentieel van groepen

Bespreking van

Jason Maratos (red.) (2015). *Foundations of group analysis for the twenty-first century*. London: Karnac Books. ISBN 978 17 8220 1120, 336 pp., £26.99

TRUI MISSINNE

Jason Maratos kreeg de interessante opdracht van het bestuur van *The Institute of Group Analysis* (IGA) om naar aanleiding van hun veertigjarig bestaan een bundel met de meest relevante bijdragen van hun leden, samen te stellen. (De IGA werd in 1971 opgericht door Foulkes en enkele van zijn medewerkers om te voorzien in een welgekomen opleiding in de groepspsychotherapie. Tot op de dag van vandaag verzorgt dit — in Londen gevestigd, maar wereldwijd vertakt — instituut een gerenommeerde vorming tot groepspsychotherapeut.) Meer concreet nodigde Maratos een groot aantal collega's uit om terug te blikken op de ontwikkeling van hun identiteit als professio-

neel groepspsychotherapeut, en aan te geven welke artikelen daarbij het meest beklijvend waren gebleken. Deze bevraging resulteerde in een boeiende en gevarieerde collectie geschriften. Hoewel slechts drie van de achttien papers in de eenentwintigste eeuw geschreven zijn, leest dit werk erg prettig en heeft het een verfrissend en inspirerend effect op de lezer/groepspsychotherapeut. Veel bijdragen blijken immers nog steeds verrassend actueel. «We continually find things afresh for yet another first time, as though we have never known these things before», schrijft Farhad Dalal in haar inzending voor dit boek. In deel één treft de lezer enkele «klassiekers» van Foulkes (1937, 1946, 1948, 1971, 1973) aan. In de overige vier delen van dit werk wordt heel vaak naar hem en — uiteraard? — ook naar Bion verwezen. Beide pioniers in de groepspsychotherapie blijken zowel te inspireren als aan te zetten tot kritische en vernieuwende reflecties. Zo formuleert Dennis Brown enkele beperkingen van Bions *basic assumptions* concept, zeker wat haar toepassing in een klinische context betreft. Hij probeert de waardevolle essentie ervan te integreren in een ruimer, meer hedendaags en klinisch bruikbaar denken over groepen. Hoe bijvoorbeeld kan een groep zich bevrijden uit de *basic assumptions* die interfereren met de werktak? Op welke manier kan de groepspsychotherapeut daarbij faciliterend bemiddelen? Deze primitieve, defensieve fantasmen staan immers niet alleen een verdiepende communicatie tussen de groepsleden onderling en het ontwikkelen van vertrouwen in eigen kracht in de weg, maar verhinderen eveneens de structurende confrontatie met ambivalentie, haat, destructie, wanhoop en gevoelens van buitengesloten worden, nodig bij het doorwerken van de depressieve positie. Earl Hopper injecteert dan weer Bions denken in zijn bijdrage met een *vierde* *basic assumption*, waarbij het bestaan zélf van de groep in het gedrang komt. In de *basic assumption of incohesion* weerspiegelt de gefragmenteerde groep met zijn fragiele container, de angst

voor innerlijke fragmentatie en annihilatie van de individuele leden. Prikkelend vond ik ook het wat paradoxaal en provocerend gebrachte hoofdstuk van Caroline Garland die zich de vraag stelt wat nu precies maakt dat «groepen werken». De immens krachtige impact die groepen kunnen hebben — Bion (1952) beweerde dat de confrontatie ermee voor een volwassene even overweldigend kan zijn als de ontmoeting van een baby met de moederborst — staat niet ter discussie. Moeilijker wordt het om de potentieel destabiliserende (en dus de weg naar groei vrijmakende) kracht van groepen te ontfaalen. Garland brengt een interessante hypothese. Mensen veranderen in groepen door niet met hun eigen pathologie, hun eigen lijden bezig te zijn, maar juist door het niet-mijn-probleem (the «non-problem») serieus te nemen. Hoe meer het groepslid erin slaagt om in de groep te zwijgen over zijn eigen probleem, hoe beter hij onderdeel kan worden van een krachtig alternatief systeem waarin een andere cultuur, andere regels gelden. In die optiek is elke poging om te ontsnappen aan het hier en nu van de groep, een poging om zich vast te klampen aan oude, geruststellende maar groei blokkerende en symptoomversterkende innerlijke patronen. In dit boek wordt verder het – in de literatuur doorgaans – overbelichte creatief en therapeutisch potentieel van groepen goed in balans gebracht door verschillende bijdragen die aandacht besteden aan de *destructieve* krachten van groepen. «Was Foulkes' wat naïef optimistische, zelfs geïdealiseerde kijk op groepen een ontkenning van de gruwelijke gebeurtenissen en donkere groepsdynamieken die zich in het Duitsland van Hitler aan het afspelen waren op het moment van zijn theorievorming en waarvoor hij naar Londen gevlucht was?», zo vraagt Nitsun zich in zijn uitstekende artikel over de anti-groep af. Ook in de bijdrage van Jeff Roberts over maligne spiegelingen en destructieve fasen in groepen waarbij de doodsdrijf lijkt te zegevieren zullen klinici die werken met ernstig beschadigde patiënten allicht veel herkenningspunten en ook

ondersteuning vinden. Wat kan op dit soort momenten de rol van de groepspsychotherapeut zijn? Hoe kan hij de anti-groep ontmantelen en de groepsleden delicaat aanmoedigen om hun ontdekkingsreis op zoek naar psychische waarheid te (her)vatten? Hoe kunnen gevoelens van wanhoop en falen die via projectieve identificatie door de anti-groep in de therapeut gelegd worden, begrepen worden als archaische defensies en primitieve behoeften? Hoe kan het deskundig en tactvol hanteren van de destructieve, gewelddadige groepskrachten gericht op het vernietigen van de groep, het therapeutisch potentieel dat erin verscholen ligt, bevrijden? Het mag ondertussen duidelijk zijn. Af en toe een hoofdstukje uit dit boek tot je nemen, zal ongetwijfeld je plezier in het werken met groepen in een klinische (of ruimere) context verhogen en je blik op groepsdynamieken verdiepen. Laat je daarbij niet mis(weg)leiden door de wat kunstmatige opsplitsing in vijf delen. De vlag dekt niet altijd de lading. In bijna alle hoofdstukken vallen pareltjes vol voedende gedachten te ontdekken. Een verdienstelijk werk!

De (on)vertrouwde vreemdheid van de ander

Bespreking van

Werner Bohleber (red.). (2016). *Heimat Fremdheit Migration — Psyche, Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*. Stuttgart: Klett-Cotta. ISBN 978 36 0897 3549, 198 pp., € 14,90

JOS VAN EIJK

Het Duitse psychoanalytische tijdschrift *Psyche* wijdde zijn jaarlijkse dubbelnummer van 2016 geheel aan de receptie van de ontwikkelingen met betrekking tot globalisering, migratie- en vluchtelingenstromen,

oorlogsgeweld en terrorisme binnen de psychoanalyse. De aandacht hiervoor zal zeker ook te maken hebben met de recente gebeurtenissen, die van Duitsland een belangrijk immigratieland gemaakt hebben, terwijl op de achtergrond de beladen traumatische geschiedenis altijd meespeelt. Dat was ook voelbaar tijdens een tweedaags symposium in Freiburg in 2014, dat ging over de literaire verwerking van genoemde thema's en de psychoanalytische reflectie daarop (Gutjahr, 2015).

Zoals Bohleber, hoofdredacteur van *Psyche*, het verwoordt, is het belangrijk te onderzoeken hoe genoemde ontwikkelingen raken aan de diepere lagen van onze identiteit, zoals taal, mentaliteit, mythe en fantasie. In de tien bijdragen, die ik kort wil aanstippen, komt deze problematiek dan ook uitvoerig aan de orde. Daarbij is wel enig <wiederholend Durcharbeiten> vereist, want ze zijn soms geschreven in nogal gecondenseerd Duits, maar de lezer wordt beloond met een goed overzicht en een verrijkend inzicht in de materie. Een mogelijk tekort is, dat alle auteurs, op een na, Europese wortels hebben. Maar desondanks worden problematiek en dynamiek van de analytische ontmoeting met de ander, die niet alleen verschilt in zijn onbewuste, maar ook, en in toenemende mate, qua etnische, culturele, sociale achtergrond en taal, goed in de verf gezet. De vreemdheid van de ander, die ons confronteert met het vreemde, onbewuste deel in onszelf en de daarmee samenhangende ervaringen van (niet-)eigenheid, anders zijn, (on)vertrouwdheid en (on)behagen, werd in de psychoanalyse prototypisch verwoord door Freud in *Das Unheimliche*. Hierbij sluit Bohleber, in zijn inleiding, dan ook aan met een exposé van psychoanalytische concepten over deze materie van Spitz, via Winnicott, Volkan tot en met Kristeva met haar differentiedenken. Hij schuwt het niet zich kritisch uit te laten over actuele rondwarende regressieve fantasmatische ideeën over (nationale) reinheid en eenheid: juist erkenning van het illusionaire karakter van het verlangen naar